

BAYTURSUNOV'UN 125. YIL DÖNÜMÜNE ARMAĞAN KIRGIZ DİLİ VE AKMAT BAYTURSUNOV*

Karboz DIYKANOV

12 Haziran 1924'te Orenburg şehrinde Kırgız ve Kazak bilim adamlarının ilk kongresi gerçekleşmiştir. O kongrenin dört heyet başkanı kongreyi sırayla yönetmişlerdir. Bunlardan biri İşenalı Arabayev'tir. İmlâ, alfabe, terim, folklor, ilim ve programdan oluşan altı konu gündeme alınmıştır. Arabayev de alfabe konusunda bir bildiri sunmuştur. (bk. *Trudi Kirgizskogo Nauçnogo Siyezda -Kırgız İlmî Kongresi Çalışmaları, Orenburg, 1928*)

Bundan bir sene sonra 25 Mayıs 1925 yılında Bişkek'te Kara Kırgız Otonom Bölgesi'nin öğretmenlerinin, pedagoji ve ilim meseleleri ile ilgili ilk kongresi gerçekleşmiş ve kongrede sekiz konu üzerinde durulmuştur:

1. Kara-Kırgız Aydınlarının Durumu ve Aktüel Görevleri. (Bildiriye Olikov hazırlamış ve sunmuştur.)
2. Eğitim Alanında Kara-Kırgızların Geleceği. (Bildiriye Bury ile Bayışev birlikte hazırlamışlar ve sunmuşlardır.)
3. Kara-Kırgızların Yazısı ve İmlâsı. (Bildiriye İşenalı Arabayev hazırlamış ve sunmuştur.)
4. I.-II. Derecedeki Okulların Programı. (Bildiriye Rahimov ve Mulacanov birlikte hazırlamışlar ve sunmuşlardır.)
5. Bütün Dersleri Kapsayan Öğretim Meseleleri. (Yudahin tarafından hazırlanmış ve sunulmuştur.)
6. Kara-Kırgız Şifahi Edebiyat Ürünlerini Derleme Meselesi. (Tınıstanov tarafından hazırlanmış ve sunulmuştur.)
7. Âbideleri ve Sanatı Koruma Meseleleri Üzerine. (Neçkin tarafından hazırlanmış ve sunulmuştur.)
8. Kara-Kırgız Dilindeki İlmî Terminoloji. (Bu bildiri Arabayev ile Tınıstanov tarafından hazırlanmış ve okunmuştur.) (bk. *Tsentr. Gos. Arhiv Kirg.SSR, Fond No:647, Op.40, No. s.91. Kırgız SSC Devlet Merkez Arşivi, Fon No: 647, Op.40. No. s.91*)

Bu kongreye, Orenburg şehrinde davet edilen Akmat Baytursunov, Kara-Kırgızları ve bu ilk kongreyi tertip edenleri kutlayıp, konuşmasını Kırgızca olarak yapmıştır. Ardından bu konuşmasını kısaltarak Rusçaya tercüme etmiştir. Bu kısımlarla ilgili tutanak şu şekildedir:

Tutanak No: 1 (Metnin orijinali Rusçadır, biz Türkçeye tercümemizi veriyoruz.)

“...Kongre, 25 Mayıs 1925'te Pişpek (Bişkek) şehrinde gerçekleşmiştir. Kara-Kırgız Otonom Bölgesi'nin İlmî Pedagoji Kongresi'nin oturumunun açılış konuşmasını kongreyi düzenleyen heyetin başkanı Sayın Bayışev yapmıştır.

Arabayev: Kongremize Orenburg'tan davet edilen değerli misafirimiz sayın Baytursunov gelmiştir. Konuşma sırasını Sayın Kudaykulov'a Kırgız¹ yazarı Baytursunov'un hayat hikâyesini anlatması için verilmesini rica ederim.

* Bu makale, Karboz Diykanov vefat etmeden önce yazarın kendisi tarafından Prof. Dr. Fikret Türkmen'e gönderilmiştir.

¹ Kırgız ismi o dönemde Kazaklar için kullanılmakta idi. (Aktaran)

Kudaykulov Müslüman dilinde* konuşur. Tercüme: Davet edilmesiyle Sayın Baytursunov buraya gelmiştir. Bütün Kara-Kırgız halkı onu, edebî çalışmaları sayesinde gayet iyi tanımaktadır. Sayın Baytursunov, edebiyatımızın babasıdır. Onun, bizim kongrenin saygıdeğer üyeleri arasına kabul edilmesini teklif ederim.”

Baytursunov kendi konuşmasını tercüme eder, konuşmanın özeti şöyledir:

“Ben ilk olarak genç Kara-Kırgız Otonom Bölgesi’ni ve ilk İlmî Pedagoji Kongresi’ni selamlıyorum. İnsan, toplumun bir parçasıdır, bundan dolayı insan doğanın genel kanunlarına itaat etmektedir. Doğa kanunları yaşamak için mücadele etmemizi sağlar. Güçlü güçsüzü ezmektedir, fakat kendi bedeninden başka bir şey elde edemez. Yaşamak için verilen bu mücadelede insan kendi bedenini keşfetmiştir. Şimdi bile kültürlü toplumlarda bulunan insanlar yaşamak için mücadele vermektedirler. Bu mücadelenin kültürel şeklidir. Bunu günümüzde kültürlü sayılan İngiltere ve Amerika’nın güçsüz milletlere karşı vermiş olduğu eziyetlerden görebiliyoruz. Bunlar genel doğa kanunlarına göre ön saflarda yer almaktadır. Halk için verilen mücadeleyle yüksek kültür kurulabilir. Biz bunu gerçekleştiremedik ve geride kaldık. Doğa kanunları, kültürün peşinden ilerlemekte ve rekabet oluşturmaktadır. Moskova ve Komünist Partisi, başka ülkeler ile yarış içindedir ve biz her zaman onun peşinden gideriz. Mücadeleye ancak yetenekli olanlar katılabilirler. Yetenekli olmak için ise kültürlü, teknik bakım deneyimli olmak şarttır. Bu kongre, bilginin ve tekniğin temeli olacaktır. Bu mücadelenin gelişmesi için yapılanlar, yaşamak için verilen mücadeleden daha önemlidir. Her halk, kendi bilgisiyle ölçülür. Bundan dolayı kongrede kendi sorunlarımız üzerinde ciddi bir şekilde tartışmalıyız. Sadece Sovyet kültürünün içinde olan milletler, bu mücadelede yer alabilir. Dil, kitap ve okul gibi temel sorunları bu kongrede oturmalıyız. Bizim gibi parti üyesi olmayanlara Sovyet hükümeti güvenmemektedir. Ama biz Sovyetlerin sağladığı bu imkanları bilmeyen akılsızlardan değiliz ve “Yaşasın Sovyetler ve Öğretmenler Kongresi!”, diyerek konuşmasını tamamladı.(SGA. Frunze, Fond 647, op1 d.40, l.46).

O sırada sözcülük eden heyetin başkanı Kudaykulov bile “Baytursunov edebiyatımızın babasıdır.” demişti. Geçenlerde Akademik H. Karasayev: “Biz Kırgızlar Baytursunov’un kitabını okuduk. Aslında Kazakça ile Kırgızca başka bir dil değillerdir, aynı dillerdir. Sadece ağız farkı vardır” demiştir. (Sovettik Kırgızistan No:10, 1998) Ben onlara katılarak Baytursunov Kırgız’dır demek istiyorum. Anlatayım:

Baytursunov’un dediği gibi “Millet olmak için, o milletin kendi dili, kendi kitabı ve o dilde okullarının olması gerekmektedir.” 1920’lerde Türk boylarının yazıları yeniden bölünerek, her lehçe kendi başına bir dil olmaya başlamıştır. Böyle bir dönemde alfabe ve terim meselesi gündeme gelmiştir.

Kasım Tınıstanov bildirisinde, ilk olarak dildeki fonem, daha sonra da yazıdaki harf meseleleri üzerinde durur ve “Bizim dilimizde 28 ses vardır. Bunların sekizi vokaldır (harf ise beş tanedir), ancak üç harf eksiktir” demiştir. Bu yönden bakıldığında, Kırgız ve Kazak lehçelerinin farkı yoktur. Farklılığın uzun vokallerde olduğunu İ. Arabayev 1924 yılında “Kırgız Alfabeti” adlı kitabında göstermiştir. Yeni “Alifbe”(“Alfabe”) kitapları yazılmasaydı Çağatay dili yaşayacaktı ve ortaya şimdiki diller çıkmayacaktı.

Rus tarihçisi N.A.Aristov “Ohot denizi ve Kuzey Buz denizinden Adriyatik denizine kadar olan büyük bir coğrafyada yaşayan 26 milyon Türk aynı dili konuşur ve sadece lehçe farklılıkları vardır. Bundan dolayı Orta Asyalı bir Türk, bir Yakut’un ve Osmanlı Türkü’nün dilinden anlar” demiştir.

Berling, Vamberi ve başka batılı bilim adamları Türk lehçelerinin birbirine çok yakın olduklarını savunmuşlardır. Türk lehçelerinin aynı dilden olması dolayısıyla Radlov, Doğu Dilleri Fakültesi’nin Türk Dili Bölümü’nden mezun olduktan sonra bütün Türkistan’ın pek çok bölgesine gidip, Türk halk edebiyatı ile ilgili derlemeler yapmıştır. Bugün ise bu fakülteden mezun olanlar, kendi memleketlerinden başka yerlere gidip çalışamazlar. Kırgızca bölümünden mezun olan Kazakistan’da, Kazakça bölümünden mezun olan da Kırgızistan’da edebiyat öğretmeniği yapamaz.

* Tutanaktaki Müslüman dili kavramı ile Kırgız lehçesi kastedilmektedir. (Aktaran).

V. Radlov “Her Türk boyunun kendine has bir lehçede konuştuğunu göz ardı edersek bunların yazı dilinde bir farklılık yoktur. Türk lehçelerine ilgi duyanların yazı dilini bırakıp, okuma yazması olmayan sıradan cahil halkın konuşma dilini öğrenmeleri şarttır.” der. Kendisi de okuma yazması olmayan, kendi köyünden uzaklaşmayan insanlardan derlemeler yapmıştır.

Günümüzdeki bu lehçeleri eski yazı diliyle karşılaştırsak lehçelerin tarihini öğreniriz. F. Engels “Ana dilin ortaya çıkışı ile birlikte onun gelişmesini gözlemlediğimiz zaman dilin maddesi ve şekli anlaşılır.” demiştir. (“Eserler”, C.3, S333) Abidelerde kullanılmış olan ve (günümüzde ölü dil olarak) kabul edilen yazı dili ile günümüz kardeş dillerini karşılaştırdığımız zaman dilin gerçek tarihini öğrenebiliriz.

1930’lı yıllara kadar Kazaklar ve Kırgızlar okullarını, kitaplarını, camilerini beraber kullanmışlar ve kız alıp vermişlerdir. Sınırların belirlenmesi, yazı dilinin ayrılması, bu boyların gelenek ve kültürlerinin ayrılmasına, milli birliğin parçalanmasına neden olmuştur. O dönemdeki genç aydınlar “millî” siyaseti anlamamışlardır. Onlar “Her millet kendi kaderini kendisi seçsin.” sözüne aldanmışlar ve kardeş boylara bölünerek ayrı kitap basım işinden mutlu olmuşlardır.

Okul kitapları çıkmadan önce Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar ve diğer boyların çocukları aynı kitapları okumuşlar ve ders veren öğretmenler arasında da fark gözetilmemiştir. 1946 yılında Kırgız Üniversitesi’nde pedagojiyi Özbek Kuddaşev, Rus edebiyatını Kazak Alpiyev, parti tarihini Tatar İnuşev, Kırgızca’yı Kırgız Sartbayev veriyordu. Günümüzde bu fakültede Kırgızlardan başka çalışan yoktur. Karakol Üniversitesi’nde ise sadece yerli öğretmenler vardır. Bunun gibi örneklere bakıldığında, her boy kendi lehçesinde kitaplar çıkarıp, okulunu, dilini farklılaştırarak Sovyetlerin yeni ulusları haline gelmişlerdir. Böylelikle ulu Türk dili parçalanmış ve uluslar arası dil seviyesini ve özelliğini kaybetmiştir.

Daha dün, 1964 yılında Manas Destanı Özbekçeye aktarılmıştır. Manas’ı elinde tutan K. K. Yudahin ile V. V. Reşetov “İşte şimdi dil parçalandı” diyerek konuşurlarken, ben bu aktarmanın anlamını değerlendirememiştim. O, Manas’ın Özbekçeye aktarılmasını 1966 yılında Yudahin öğrencisi Kubatbek Satımkulov’a mezuniyet çalışması olarak vermişti. Karasayev da jüri üyesiydi. Bu aktarma, yapılan ilk aktarmaydı.

Yakın zamanlarda, “Kazak şairi Muhtar Şahanov’un şiirleri Kırgızcaya, Akpar Rıskulov’un şiirleri ise Kazakçaya aktarıldı.” diye bir haberi radyoda duyduğumda değişik düşüncelere kapıldım. Geçen yüz yılda Türkistan’ın ünlü adamların hepsine farklı gözle bakılmazdı ve hepsi bizim olarak biliniyordu. Bugünlerde ise birine Kazak, birine Özbek diyerek ölmüş atalarımızın adını anmak bahanesiyle kendimizi milletlere bölmeye başladık. Onların ruhları dirilerek geri gelse bizlere ne der?

Cengiz Han döneminde bir Kırgız ile bir Moğol tercümanlı konuşurlardı. Boylar arasındaki uzun süren savaşlar, bunların arasını bozmuş ve dillerini ayırmıştır. Bunun sonucu olarak da “Kitap, Tercüman-i Farsî ve Türkî ve Mongolî,” diye sözlükler ortaya çıkmıştır. Bugün ise “Kazakça-Moğolca” ve “Moğolca-Kazakça” sözlükleri vardır. En çok korktuğum şey de “Kırgızca-Kazakça” ve “Kazakça-Kırgızca” sözlüklerin ortaya çıkmasıdır.

1994 yılında Bişkek’e Amerika’dan gelen doktor Karl A. Krippes, 1993 yılında “Özbekçe-İngilizce”, 1994 yılında ise “Kazakça-İngilizce” sözlükler yayınlamıştır. “Kırgızca-İngilizce” sözlük için kelime toplamak amacıyla bizden yardım istemiştir. Yazmış olduğu sözlüğe baktığımız zaman, bu lehçelerin yakınlığını %50 uzaklaştırmış olduğuna şahit olduk. Bizim Türk lehçelerini bir araya getirmeye çalışmamızın tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Sizin bu kelime hazinesini uzaklaştırmaya çalışmanızın sebebi nedir, diye sorduğumuzda, kelimeleri güncel gazetelerden topladığını söylenmişti. Rusların, Türk dilinin yazısını değiştirip, imlâ ile dilini bozmaları, bu beyefendinin de kelime hazinesini birbirinden uzaklaştırmaya çalışması neden kaynaklanıyor? Bundan dolayı biz bu beyefendiye yardım etmedik.

Bin yıldır kullanılan Çağatay dili sadece yazılarda kaldı ve ortadan kalktı. Çağatay dili hakkında Radlov şunları söyler: “Doğu Türkçesi veya Çağatayca Orta Asya’nın dili değildir, diye Babur Sultan ve onu araştıran genç Vamberi belirtmektedirler. Bu dil de tarihî gelişmeler sonucu ortaya çıkan Osmanlı

Türkçesi gibi bir sanat dildir. Bu dil, günümüzde doğu Türklerinin değişik lehçelerinin kullandığı bir edebî dildir. Bu dilin temelini Moğol istilasından önce İslâm'ın kabul edilmesiyle kullanılan Uygurca oluşturmaktadır.” diye belirtmiştir. (*Yarlıki Toktamişa i Temir-Kutlıka, Zap.Vost.Otd. Russk. Arhel.Obş.1889.(C. III; s.2.)*)

Türk boylarının, Ruslar gelmeden önce, Doğu Türkistan (Uygur), Batı Türkistan (Osmanlı), Kuzey Türkistan (Rusya Türkistan'ı) diye üçe ayrıldığı doğrudur; fakat yazıları aynıdır. Rusya tarafındaki Türk boyları ulu hanlıktan uzaklaşarak, gittikçe Rusya'nın eline geçmişler, böylelikle de dilleri parçalanmaya başlamıştır. Radlov, Türk dilini 15 lehçeyle tasnif etmiş, Katanov ise 48 lehçeyle tasnif etmiştir. Bu lehçeler, Arap veya Latin harflerini kullansalardı, Türk dilini bu kadar çok lehçeye bölemezlerdi. Onlar bu amaçlarına transkripsiyonda Rus harflerini kullanarak ulaşmışlardı. Radlov'un “Örnekler” adlı çalışmasında 10 vokal ve 30 konsonant olmak üzere 40 harf bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak 5 işaret vardır. 1867 yılında Akademik Şifner'in tavsiyesiyle Türk Lehçeleri Sözlüğüne de harfler ilave edilmiştir. Sözlüğün alfabesi Rusça, Almanca ve Türkçe olduğundan dolayı bir kelimeyi bulmak çok zordur. (*Nooruz, No: 1, 1991*)

Bilimsel olarak, tercümanlıktan konuşulan diller aynı dil sayılırlar. O dillerdeki ses farklılıkları lehçe, ağız ve mahallî olarak bölünürler. Yazma dili aynı ise lehçeler edebî dilde birleşirler. Her lehçe kendi yazısını kullanırsa ayrı ayrı dillere dönüşürler. XX. yüzyılın başlarında Kazak ve Kırgız boylarının yazdığı kitaplar, Ufa ve Kazan şehirlerinde yayınlanmıştır. Yazı dilinin Tatar diline benzemeye başladığını fark eden Kazan Üniversitesi'nin profesörü N. İ. İlminskiy bu konudaki görüşlerini bildirmiştir. “Kırgızcanın (Kazakçanın) Tatarlaşmasına karşı çıkararak, Arap alfabesinin yerine Rus alfabesini kullanılmasının Kazak dili açısından daha iyi olacağını tavsiye eder.” diye yazar T. Tacibayev. (*Razvitiye Prosveteniye İ Pedagogičeskoj Misli V Kazakstane... (Kazakista'nın Pedagoji Fikirlerinin Zenginleşmesi ve Gelişmesi), Alma-Ata, 1958, s.83*)

Kazak dilini Tatarcadan ayıran ilk “Alifba”: I.) Kazak alfabesi, 1910 yılında Kazan'daki Örnek Basımevi'nden yayınlanmıştır. II.) Kazakça en yeni alfabe, 1912 yılında Ufa'da Şark Basımevi'nden yayınlanmıştır. III.) Baytursunov'un “Kazakça Alifba”sı, 1912 yılında Orenburg şehrinde yayınlanmıştır. Bu kitapları 1924 yılına kadar Kırgızlar da kullanmışlardır. Kazakçayı ve Kırgızçayı ayırarak yazılan ilk kitap “Kazak ve Kırgız Çocukları İçin Alfabe ve Doğru Okuma” adıyla İşenalı Arabayev ile Hafız Sarsakayev tarafından hazırlanarak, 1911 yılında Ufa'da yayınlanmıştır. Bunun gibi Özbek, Uygur, Azerbaycanlı, Tatar, Hakas ve başka lehçelerde de bu ilk alfabeler yayınlanmasaydı, Çağatay dili yaşamaya devam ederdi. Arap yazısında vokaller az olduğu için, kitapları herkes kendi lehçesinin ses uyumuna göre okuyabilirdi. Bu konuda K. K. Yudahin “Devrim öncesi imlâ ve konuşma dili aynı olmamıştır ve olmayacaktır. Bir Azerbaycanlı aynı kelimeyi Azerbaycan Türkçesinde, Özbek Özbek Türkçesinde, Kırgız Kırgız Türkçesinde okumuştur. Eğer yazıldığı gibi okursak, eski Arap harfleriyle yazılan metinleri hiçbir zaman anlayamayız.” diye örneklerle açıklamıştır. (*Resenziya: İ. A. Batmanov, Kirgizskiy Yazık İ Pismennosti Do Obrozavaniya Kirgizskoy Natsii, Frunze, 1956*)

Benim anlatmak istediğim imlânın olumsuz yönleridir. Kırgız imlâsının olumsuz yönlerinden bahseden bir çok makale vardır. Rusçada “*dva*” şeklinde söylenen “iki” sözü, Arap harfleriyle de aynı şekilde yazılır. Fakat bu kelimeyi Kazaklar ve Kırgızlar “*eki*” şeklinde, Özbekler “*ikki*” şeklinde, Tatarlar ise “*ike*” şeklinde farklı farklı yazarlar.

Kazak, Karakalpak, Özbek, Tatar, Başkurt, Oyrat, Altay ve başka boylar ayıya “*ayuv*” derler. Telaffuzu aynı olmasına rağmen yazıda *ayu, ayuu, ayı, ayıg, ayık, eyik, ayık* vb. farklı şekilleri vardır. Herkes kendi imlâsına göre doğru yazacağı diye kelimeyi bozmaktadırlar.

Ben bütün bu lehçelerdeki imlâyâ karşıyım. Kırgızcadaki *ayı-ayuv, koyu-koyuv, suu-suv, too-tov* diye kullanarak uzun vokali diftong ile yazıp, uzun vokal ile okumam on seneyi buluyor.

Kırgız yazı diline uzun vokali ilk sokan İşenalı Arabayev, Radlov'dan örnek almıştır. 1924 yılında yayınlanan “Kırgız Alfabesi” kitabının giriş bölümünde, Kazakçayı Kırgızcadan ayırt etmek için,

uzun vokali ilk defa kullandığını belirtir. O zamana kadar yazılan kitaplarda, el yazılarında uzun vokal bulunmamaktadır.

Talas, Oş, Calal-Abad ve başka ağızlarda diftong günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Örneğin: Nokat ağzı (1952), Noken ağzı (1953), Cerge-Tal ağzı (1954), Tölöykön ağzı (1954), Çatkal ağzı (1956), Talas ağzı (1959) gibi ağızlarda diftong kaydedilmiştir. Diftongun olduğunu kabul ettikleri halde, bunu yazı dilinden çıkarılması gerektiğini belirten bir çok doktora tezi yapmışlardır.

“Ç” harfi, Kazak yazısında 1929 yılına kadar yayınlanan kitaplarda vardı. Baytursunov'un kitaplarında da vardı. Bunu Kazakçada kullanılan *Çimkent*, *Çelek*, *Çüy*, *Çokan*, *Çingiz* vb. kelimelerinin yakın zamanlarda *Şimkent*, *Şu*, *Şokan*, *Şingiz* diye yazılmaya başlamasından anlıyoruz.

Kırgızcada diftongu, Kazakçadaki “ç” harfini kullanmaya başlarsak iki dilin farkları azalır. Kelime hazinesindeki farklar sadece sözlüğü zenginleştirir. Aynı kökten olan bu dillerin yazısını birleştirirsek hiç birine zarar vermez. Lehçelerin birleşmesini dilin gelişmesi olarak, lehçelerin bölünmesini ise dilin bozulması olarak değerlendirebiliriz.

Tabaş Abilkasimov'un “*XVIII-VIX Yüzyıl Kazak Edebî Dilinin Yazılı Nüshaları*” (*Alma-Ata, 1988*) adlı kitabında yer alan 34 el yazısında toplam 13242 kelime vardır. Bu kelime sayısını %100 olarak alırsak, “ç” harfiyle yazılan kelimenin sayısı 732, yani %5.52 oranı ortaya çıkar. Ş harfiyle yazılan 729 kelime vardır ve %5.50 eder. S harfi 2535 (%19.06) kelimedeydir. Toplam 3986 (%30.08) rakamı ortaya çıkar. Bu rakamlara baktığımız zaman “ç” ile “ş” harfleri arasında küçük bir fark olduğu görülmektedir. Fakat Kazak ve Kırgız lehçelerini oldukça uzaklaştırmaktadır. Eski kitaplara bakınız! Eski haritalara bakınız! Bizi yabancılar bazen Kırgız, bazen Tatar, bazen Uygur, Bazen Türk diye tanımlamışlardır. Fakat biz aynı milletiz.

Başka bir örnek daha vereyim:

Bu yazı “Kazak” adındaki gazeteden alınmıştır. (No:204, 09.11.1916)

Bu yazı dilini aynen kiril alfabesine transkripsiyonunu yapayım.

“Halk ömirinde pikiriñdi aytpay içke saktap kaluvga bolmaytın kezder boladı. Curt ayta almasa, almagan çıgar. Birak körmey oturğan çok. Menin bul aytıp oturğanım hükmet men halıktıñ arası künden küñge kaçkaktap, birine-biri senbey kaluv küçeyip baradı. Curt dara kadırlı hükmetke senüvden kaldı. Hükmet da halıkka sol katarlı senüvçi edi... ulıt kadırı osında. Osı kündü tura berüv mümkiñ emes. Ham turmuska tiyis.

Osentip oturğan hükmet ben birlesip iş kaluvga bolmaydı. Hazır munday maseleni kozgav kerek emes. Soguştan soñ bolsın devçiler ayta bersin! Olay degen fikirdiñ katalığı iş cüzünde körüngeñ. Soguş bastalğan çakta “Alalıktı tastap, hükmet men kosılıp Isar keçemis, esimiz cavga cumsalsın” degende hükmet özü kerek kılıp, paydaga aşıra almagan. Hükmet halkka keregi ketken çakta padşaga da, curtka da-ekövne da birdey senedi. Hükmet konstitusiyaya coluna kul bolğan. Belgili casagan programması bar. Curt ökülдерinin kebin caktap süyenetin. Taza kulaktı halk kurbandığına dayın adamdar boluvı tiyiş. Munıñ keregi osınday çakta maksatımızga cetüv işi halıkka ham mamlaketke ceñil boluv üçün halk kurbandıktan kaçpaganda ekinçi cak da kaçpaska kerek. Memleket üçün bolsın kurbandıkka baylagan armiya men falan baskaları da kurbandıktan kaçpasın derlik hakı cıkpa? (“Kazak”, No. 204)

Bu metni, bir Kırgız’a okutacak olursak metnin Kazakça olduğunu söyler. Niye dersiniz burada uzun vokallerin yerine diftong kullanıldığını söyler. *Kaluvga, cumuv, oturuvga, kaluv, senüvden, senüvçi, berüv, kaluv, kozgav, devçi, cavga, ekevne, boluvı, cetuv, boluv* gibi diftong kullanılan kelimeler vardır.

Bu metni bir Kazak’a okutursak Kırgızca metin olduğunu söyler. Sebabi günümüz Kazakçasında “ç” harfinin olmamasıdır. *İçke, çıgar, kaçkaktap, küçeyip, senüvçi, devçü, çakta, kaçamis, çakta, üçün, kaçpaganda, ekinçi, kaçpaska* gibi kelimelerini “ç” harfiyle yazmıştır, der. Bu örnekler, eski dilde “ç” harfinin olduğunu, uzun vokalin olmadığını ve iki lehçenin aynı olduğunu ispatlar.

Profesör Grim’in bu yazısını Kırgız’ın 36 harfli alfabesine göre diftong uzun vokal olarak okursak Kırgızca bir metin ortaya çıkar.

“Kalk ömüründö pikiriñdi aytpay içke saktap kaluuga bolboy turgan kezder bolot. Curt körüp turgan nerseni körböybüz dep közübüzdü cuump koyuuga bolboyt. Curt ata albasa, albagan çıgar. Birok körböy oturğan çok. Menin bul aytıp oturğanım ökmöt menen kalktın arası kündön-küñgö kaçkaktap (alıstap) biri-birine işenbey kaluu küçöp barat. Curt dara kadırlı ökmötkö işenüüdön kaldı. Ökmöt da, kalık da oşo katarlıu işenüüçü ele. Ulıt kadırı uşunda. Uşu kündö tura berüü mümkiñ emes, cana turbaska tiyiş”. Bu metin, Kırgızca bir metin oldu.

Profesör Grim’in bu yazısını, Kazakçanın 42 harfli alfabesine göre “ç” harfini “ş” harfiyle değiştirerek okursak ortaya Kazakça bir metin çıkar.

“Halık ömirinde pikiriñdi aytpay içke saktap kaluvga bolmay turgan kezder boladı. Curt körüp turgan nerseni körmeyimiz dep, közimizdi cumıp oturuğa bolmaydı. Curt ayta almasa, almagan şıgar. Birak, körmey oturğan çok. Menin bu aytıp oturğanım ökmet ben kalıktıñ arası künnen küñge kaçkaktap birine biri senbey kalu küşeyip baradı. Curt dara kadırlı ökmötkö senüvden kaldı. Ökmöt da, halık da sol kadarlı senüşi edi. Ült kadırı sonda. Osı künde tura berü mümkin emes, ham turmaska tis”.

Bu Kazakça metni, ne Kırgız ne de Özbek kendi dilinde yazamaz. Harflerinin sayısı yetiştirmez.

Bu Kazakça metinde bulunan ve Grim’in imlâsında bulunmayan harflerin sayısı 65’tir (i-22, Ƴ-11, u-2, y-6, ƚ-16, p-8). Bu metinde bulunan 65 harf, 402 harfin %16,16’lık kısmını oluşturmaktadır. Bu sayılara bakıldığında günümüzdeki Kazakçanın, 1916 yılındaki durumuna nazaran %16,16 oranında uzaklaşmış olduğunu görürsünüz.

Kırgızcada bulunan; ancak Grim’in metninde bulunmayan 12 harf (uzun vokaller-9, ю-1, ɣ-2) vardır. Bunlar, metinde bulunan 402 harfin %3’lük kısmını oluşturmaktadır. Demek ki Kırgızca, günümüz Kazakçasına göre eski dile daha yakın bir dildir. Bu konu üzerine Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev’in 1992 yılında Zaman Kırgızistan Gazetesi’ne çıkan bir demecini vermek istiyorum:

“Türk lehçelerinin kökü ve temizi bizim dilimizdir. Bu sebepten ötürü, ortak Türk dilini yaratmak için Kırgız dilini yükseltmemiz ve geride kalmamamız gerekir.”

Grim'in metnini Özbekçenin imlâsına göre yazalım:

“Halık umrida pikirini aytmay içida soklab kolmaydigan vaktlar buladı. Halk kurib turgan narsani kurmadik dep kuzimizi yumup ultirişsa bulmaydı. Halk ayta almasa, olmagandır, birak kurmaslıgı mumkin emas. Meniñ bu aytganim hukumat bilan halkniñ arasi kundin-kunga uzaklaşib, bir-biriga işanmaslık kuçayib baradı. Halk dara kadirlik hukumat uçun sinoktan koldi. Hukumat ham halkga şu kadirlik sinovçi edi. Millatniñ kadiri şonda, şu kunlarda tura veriş mumkun emas. Ham turmaslıkta tefişlik.” burada metin Özbekçeye geçti.

Grim'in metnini Uygurcanın imlâsına göre yazalım:

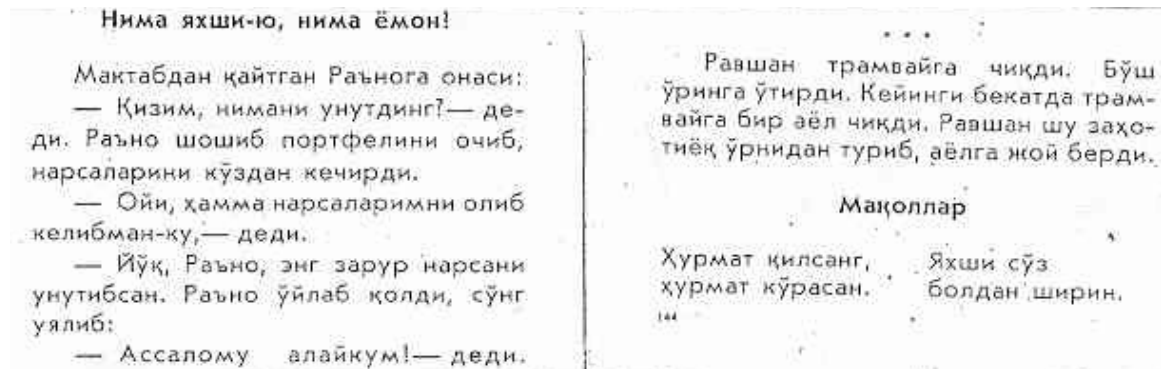
“Halk ömrıda pikirini eymey içida saklap kalışka bolmaydugan işlar bulıdı. Curt körıp turgan narsani körmaymız dep közimizni cumıp olturuşka bolmaydu. Curt aytalmısa, aytalmas. Birak, körmay oturgan yok. Menin bu eytip oturgunum hükümat bilan halkniñ arisi kundin-kunga ciraklımış (keçip), biri-biriga işenmay kalış kuçiyip barıdı. Curt zor darıicide hükümatka işiniştiñ kaldı. Hökümatmu kalkka şu kadar işenguçi idi. Ulut kadri aşudak. Şu künde turiveriş mumkin emas. Ham turmaska teğişlik”-bu metin Uygurcaya dönüştü.

Grim'in bu makalesinde 28 fonem vardır. Bu fonemleri değiştirmeden 28 harf ile yazarsak bir Kırgız da, bir Rus da okuyabilir ve yazabilir.

Grim'in bu makalesinde “ç” harfi vardır. Neden onu günümüz Kazakları “ş” ile yazsın? Grim'de diftong var, onu neden günümüz Kırgızları uzun vokal ile yazsın? Biz kelimenin doğrusunu eski kitaplardan öğrenmeden onu düzelterek yazacağız, diyerek eski dilimizden uzaklaşmaktayız. Ruslar XI. yüzyıla ait bir kitap okuyup, anlayabilirler. Biz ise daha sonraki dönemlerde yazılan kitaplarımızı dahi anlayamıyoruz.

Günümüzde Türk boylarının alfabeleri aynı değildir. Kazakçada *i, э, ұ, қ, ғ, һ* harfleri, Özbekçede *й, ҳ* harfleri, Tatarcada *Ж, Ч* harfleri vardır. Bu tip harfler Kırgızcada yoktur. Bunun gibi fazla harflerin sayısı 51'dir. Her birine birer örnek versek olurdu, fakat Kırgızcaya uyarlanan daktilo klavyelerinde bu harfler bulunmamaktadır. Bunları göstermek için Özbek, Tatar, Kazak lehçelerinden birer fotokopi verelim.

Özbekçe örnek:

Bu Özbekçe sözleri 28 harfle yazın derlense herkesin yazdığı Özbekçe ortaya çıkar

Nima yahşi-yu, numa yaman.

Maktabtan katgan ranoga onasi: kizim, nimani unitdiñ?-dedi. Rano şoşib potfelini oçib, narsalarini küzdan keçirdi. -oyi, hama narsalarimni olib kelibman-kü,-dedi. -yok, Rano, eng zarur narsani unutibsan. Rano uylab koldi, sung uylab:-Assalomu alaykum!-dedi.

Ravşan tramvayga çikti. Buş uringa utirdi. Keyingi bekatda tramvayga bir ayol çikdi. Ravşan şu zahotiyok urnidan turib, ayolga coy bedri.

Makollar.

Hurmat kilsang, Hurmat kurasan.

Yahşi suz, boldan şirin.

Bu iki yazının telaffuzu aynıdır; ancak yazılışı farklıdır. İlk metinde bulunan, sonrakinde bulunmayan harflerin sayısı 37'dir (к-6, ъ-10, э-3, х-4, ң-4, я-3, ю-1, ё-4, ъ-4). Bu metinde toplam 388 harf bulunmaktadır ve bu toplamın %9,56'sını bu harfler oluşturmaktadır. Buna bakıldığında Özbekçenin yazma dili ile konuşma dili yüzde %9,56 uzaklaşmıştır.

Kazakça örnek:

Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш.
Атасы он жасар баласымен далада келе жатып, баласынан сұрады:
— Анау өрмекшіні көремісің?
— Көремін, өрмек тоқып жүр.
— Анау құмырсқаны көремісің?
— Көремін, аузында бір нанның ұнтағын бар, жүгіріп жетіп барады.
— Жоғары қара, көкте не көрінеді?
— Жоғарыда қарлығаш ұшып жүр. Аузын-

да көлденең тістеген шөбі бар. Сонда атасы:
— Олай болса, шырағым, ол кішкентай жәндіктер саған ғибрат: өрмекші маса, шыбынға тұзақ құрып жүр, бір нанның ұнтағын тапқан соң, өзі жемей, аузына тістеп, қуанғаннан үйіне жүгіріп қайтып барады. Қарлығаш балапандарына ұя істеуге шөп жинап жүр. Жұмыссыз жүрген бір жан жоқ. Сен де жұмыс істеуге әдеттен.

Bu metni, bir Kırgız veya Özbek iki kere okusa bile Kazak imlâsına göre yazamaz. “28 harfli alfabeyle yazın” demelerinde halinde ise Kazakça okunduğu gibi yazabilir.

Атасы он касар баласы мен даллада келе жатып, баласынан суралды: Анау өрмекшіні көремисиң? Көремін, өрмек токуп жүр. Анау кумырсканы көремисиң? Көремін, авузында бир наннын унтагы бар, цүгирип кетип баралды. Цогары кара, көкте не көринеди? Цогарыда карлыгаш ушуп жүр. Аузында көлденең тистеген шөби бар. Сонда атасы:-Олай болса, шырагим, ол кишкентайцандиктер саянгибрат: өрмекши маса, шыбынга тузак курип жүр, бир наннын унтагын тапкан соң, өзү цемей, аузына тистеп, куанганнын үйине цүгирип кайтып баралды. Карлыгаш балапандарына уя истеуге шөп цинап жүр. Цумиссыз цүрген бир кан цок. Сен де цумис истеуге адеттен

Yukarıda verilen iki metnin okunuşu aynı, ama yazılışı farklıdır. İlk metinde olan, ikinci metinde olmayan harflerin sayısı 79'dur (İ-29, Э-2, Ў-10, Қ-14, Ғ-12, И-12, Ә-2, Я-1, Ү-9). Bunlar, 522 harfin %15,13'lük kısmını oluşturur. Demek ki Kazakçanın yazma dili ile konuşma dili %15,13 oranında uzaklaşmıştır. Kazak ve Kırgız yazı dilindeki farkın toplamı ise %18,13'tür. Demek ki 28 harfli alfabeyle kullanacak olursak Kazak ve Kırgız yazı dilleri %18,13 oranında yakınlaşır. Böylece aktarmaya da gerek kalmaz.

Günümüzde Kırgızların kullandığı alfabenin olumsuz taraflarını göstermek için üç çalışma yapabilirsiniz.

1. Айак (ayak), койон (koyun), куйун (kuyun), тийет (tiyet), еңкейет (enkeyet), койойун (koyoyun), туйайын (tuyayın) kelimelerini Kırgız imlâ kurallarına göre yazın. Bu kelimeler Kazak, Özbek, Tatar vs. lehçelerinde nasıl yazılıyor? Siz de yazmaya çalışın! Bunlar Arap, Latin harfleriyle bütün lehçelerde aynı yazılmıştır.

2. Аюу (ayu), коюу (koyu), боёк (boyok), цирк (tsirk), концерт (kontsert), доцент (dotsent), цуи (şşi), помещик (pomeşşik), съезд (siyezd), печенье (peçeniye) kelimelerinde kaç harf vardır? Harf ile sesi sayarak gösterin!

3. Коёюн (koyoyun), тоёюн (toyoyun), киеин (kiyeyin), уююн (uyuyun), коюу (koyu), коюу (koyu), уюу (uyu), ууюу (uyuu), тиеет (tiyet) gibi kelimeleri kök ve eklerine göre yazın!

Bu gibi çalışmaları yapamayan öğrencilere kötü puan vererek yazı dilini konuşma dilinden uzaklaştırdık.

Aynı kelimeler, değişik yerlerde değişik imlâ kuralları uygulanarak yazıldığı için kelimenin kökü değişime uğradı. Özbek lehçesinde “nan” kelimesi Arap, Latin alfabesiyle doğru yazılmıştır. Bugün ise “non” şeklinde yazılmaktadır. *Süt-sut, tüye-tuya, tütün-tutun, çıya-çiye* şekilleriyle yazılarak kelimenin kökü bozulmaktadır. Neden bu gibi kelimeleri eskisi gibi yazmak mümkün değildir? Bunu yazmaya imkân vermeyen bizim farklı olan alfabelerimizdir. Konuşma dili, yazma dilinin peşinden gider. Kur'an'ın dilini kutsal sayıp Arapçadan gelen sözleri Arapça, Ruslardan gelen sözleri ise Rusça yazdırarak, dildeki 8 vokali 3 harfe indirmemizden ötürü ana dildeki ses uyumunu bugünlerde 28 harfle yazmak mümkün değildir.

Kazaklar “su” sözünü “su” diye yazarlar ama okurken “suv” diye okurlar (burada 2 harf, 2 ses), oynamak anlamına gelen kelimeyi “bile” diye yazarlar ve “biyle” diye okurlar (burada 4 harf 5 ses). Kelimenin yazılışıyla okunuşu aynı değildir. Kazaklar da Kırgızlar da kelimeyi söylendiği gibi yazsalardı yazı dilimiz ve konuşma dilimiz bir olup, ana dilimize %20 yakınlaşırdı.

Dilin bozulmaması için, Türk lehçelerine yabancı dillerden gelen kelimelerin, ana dilin kurallarına göre telaffuz edilmesi gerekir. *у, и, ь, ы, я, ю, э* harflerini alfabeyle almaya gerek yoktur. Rusça olan kelimeleri ana dildeki sesler ile yazarsak ana dilin ses uyumu da bozulmaz.

Kendi dilimizde olmayan sesi ana dile almaya çalışmayalım. Arap dilindeki *â* fonemini alarak, Özbek dili ses uyumunu kaybetti. Sekiz ünlü harf yeterli olduğu halde *â* harfine ne lüzum vardı. Özbek dili, 8 vokalli alfabeyle tekrar dönerse kardeş dillere daha yakınlaşır. Dilin ses uyumunun korunduğu yerde k, n, c fonemlerinin eş fonemlerini fazladan almanın ne gereği var? Örneğin, Rusçada elektrik anlamına gelen “*tok*” sözü Kırgızcada “*tok-doymuş*” anlamına gelmektedir. Rusçada dayak anlamına gelen “*kol*” sözü, Kırgızcada “*el*” anlamına gelmektedir. Rusçadaki “*k*” fonemi ile Kırgızcadaki “*k*” fonemi farklıdır. Fakat yabancı bir fonemi almanın gereği ne?

Başka bir örnek daha verelim. Arapçadaki “*ak*” sözü ile Kırgızcadaki “*ak*” (beyaz) sözleri anlam bakımından fark içerir. Yabancı kelimeleri doğru yazacağız diye “*k*” fonemini ikiye ayırırsak, ana dilimizi bozmuş oluruz. Meyve ağacının fazla dallarını kesmezseniz, ağaç nasıl meyve versin. ben қ, ғ, â harflerine karşıyım!

Akademik İ. A. Batmanov, “Yeni Alfabenin ve İmlânın Sorunları” adlı makalesinde, “*soyot*”, “*toyut*” gibi sözlerde *ë, ю* harflerinin kullanılmasını ve Kırgızcadaki *E, Ü* fonemlerinin yerine Rusçadaki *ë, ю* fonemlerinin kullanılmasını gerektiğini teklif eder (*Sovetskaya Kirgiziya, Sovyet Kirgizistan'ı, 08.05.1940*). Kırgız diline bunlar ne zararlar getirdi? Ana dilde olmayan sesleri kabul etme, daha önce olan sesleri de bırakma! Dilde gereksiz harfler ve seslerin zararı çoktur.

Yabancılar ulu Türk dilini bölerek parçalamanın çaresini arayıp bulmuşlardır. Ülkenin zor yıllar geçirmesini fırsat bilerek, 1910-1915 yıllarında Türk yazısını üç kere değiştirmişler, üç kere bozmuşlardır. Dilleri bozuldu, şimdi ne olacaksa olsun, diyerek bizi bizden uzaklaştırmışlardır.

Benim güvendiğim ilimdir. Atom bombasını da ilim yaratmıştır. Bomba âdildir, nereye atılırsa orada bulunan insanların milletine bakmadan herkesi yok eder. Dil ilimi, atom bombasından daha beterdir. O, istediği ulusu tek tek yok edebilir ya da ortaya çıkarabilir. Günümüzde bir millete karşı çıkan büyük güçler bile çok milletli bir şehre atom bombası bırakmaya cesaret edemez. Ama dil bombasını bırakabiliyorlar ve kimse bunun farkına varamıyor.

İlmin olumsuz yönlerini bildiğimiz halde onu hatırlatmamamız bir düşmanlıktır. Bizim iki düşmanımız vardır. Birincisi “gerçek düşmanlardır”, onlar dili bilerek bozmuşlardır. İkincisi ise “eksik bilgililerdir”, onlar dış düşmanlara aldanarak ana dillerine zarar verdiklerinin farkında bile değiller.

Abraham Lincoln şöyle der: “*Halkın bir bölümünü her zaman kandırmak mümkündür. Bütün milleti de belli bir zamana kadar kandırmak mümkündür. Fakat bütün insanları sürekli kandırmak hiç mümkün değildir.*” (*İslam Madaniyatı, 1997*).

1930'lu yıllarda Sovyetlere inanmayan insanları tek tek yok etmişlerdir. İşte onlardan olan Çopanzade (Azerbaycanlı), Baytursunov (Kazak), Arabayev (Kırgız) gibi daha nice aydınları idam etmişlerdir. Bugün biz onları ölüm yıl dönümlerinde Kuran okuyarak anıyoruz, ancak aramızda onların işlerini devam ettirip, ana dilimizin yarınını düşünen kaç kişi vardır?

Kırgız, Kırgız diye seslenen genç hükümetimiz köye gidince başlarına kalpak giyerler, Kırgız dili devlet dili oldu diye müjde isterler, fakat Kırgızca'yı devlet işlerinin yanına bile yaklaştırmazlar. Yazar Akpar Rıskulov bir şiirinde şöyle der:

Kırgız'a Kırgızcanın ne gereği var?
Hizmet için kullanmadıktan sonra.
Devlet işlerinde faydalanmadıktan sonra,
İlmin derinliklerine sokmadıktan sonra.
Kırgız'a Kırgızcanın ne gereği var?

diyerek ana diline acımaktadır.

Yedi yılda Kırgızistan'da devlet dilini talep eden 700 makale yayınlandı. Bunları yazanların adına hükümete başvurdum! Kırgızca'yı devlet işlerine yaklaştırmıyorlar, diye anayasa mahkemesine başvurdum! Bu milletin isteklerini, Baytursunov'un içinde kalan isteklerini hükümet biliyor mu? Biliyor, fakat?...

Bizde ders kitapları yetersiz. Her ülkeye, her sene 100 adet yeni kitap lazım. Kitapsız okul olmaz. Milli Eğitim Bakanlığı, bunların yüzde onunu ancak karşılayabilmektedir. Yazı dillerimiz aynı olsaydı, her ülkede onar kitap yayınlanması halinde bir yılda 100 kitap yayınlanırdı ve çok da ekonomik olurdu. Biz de Latin alfabesine geçsek, diye düşünmekteyiz. Latin alfabesine geçtiğimizde o sekiz harf (y, u, v, b, я, ю, э e) kabul edilmeyecektir. Bu çok iyi. Ama alfabe her lehçenin ihtiyacını karşılamazsa tek başına hiç bir şey yapamaz. Alfabedeki harflerin bütünü, tüm Türk boylarında ortak olan fonemlerden oluşursa, işte o zaman, yazı dilimiz aynı olacaktır ve kardeş diller birbirine yüzde %25 daha yakınlaşacaktır.

Ben Türk boylarında ortak olan 28 fonemin farklılığını ispatlamak için on yıldan beri bu 28 harfli alfabeyle 7 kitap ve 70 makale yazdım. Bu çalışmalarını, ellerine ulaşan Kazaklar, Özbekler, Tatarlar, Uygurlar vb. okumaktadırlar. “*Kırgız Tilinin Ters Cana Keri Lugatı*” (Kırgız Dilinin Ters ve Geri Lügati) (40 bin kelimelik, 29 basma tabak) 1989 yılında Alma-Ata şehrinde, “*Can Depter*” (Can Defter) (8,26 tabak) 1990 yılında Bişkek'te yayınlandı. “*Türk Danaları*” (Türk Büyükleri) (5,08 tabak) adlı eserim Bişkek'te 28 harfli alfabeyle Kazakça yayınlandı. 1992 yılında Latin alfabesiyle “*Ülköndör Üçün Alıfba*” (Büyükler İçin Alfabe) adlı çalışmam yayınlandı. Aynı yıl Latin harfleriyle yazılan iki makalem Kazakların Ana Dil Gazetesi'nde yayınlandı. “*Kırgız Tilinin Kıyın Maseleleri Cana Tugra Cazuv*” (Kırgız Dilinin Meseleleri ve Doğru Yazma) (16,8 basma tabak) adlı eserim 1994 yılında Kırgız Millî Devlet Üniversitesi tarafından, “*Kırgız Tilinin Tarihi*” (Kırgız Dilinin Tarihi) kitabımın I. cildi (7,10 basma tabak) ise 1995 yılında Kant Yayınevi tarafından yayınlandı.

Benim geçtiğim yolu devam ettiren R. Ahmedyanov, A. Bıkov, Y. Gançarova'lar “*Çastnie Slovari Po Lirike Kirgizskogo Ucyonogo-Yazıkoveda Karboza Dıykanova*” (Kırgız Bilim Adamı ve Dilcisi Karboz Dıykanov'un Şiirlerindeki Değişmelerin Sözlüğü) (16,9 basma tabak) adlı sözlüğü 1995 yılında Ekaterinburg şehrinde yayınladılar. 1997 yılında bir makalem Türkiye'de yayınlandı. Ben çalışmalarımı günümüz Kırgız alfabesini kullanarak yazsaydım dış ülkelerde yayınlanması daha zor olurdu. Benim yazdıklarım hiç bir imlâya uymaz, konuşma diline yakındır. Bana dil gereklidir! Yanlış imlânın gereği yok! Yaşasın ortak Türk yazı dili!

Aktaranlar: Ulanbek ALİMOV* - Cıldız ALİMOVA**

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Öğrencisi.

** Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Öğrencisi.